

Katsaus suomalaiseen spiritualismiin

Tea Holm

Helsingin yliopisto

Taustaa

Kertomukset kummituksista tai yliluonnollisista tapahtumista kuuluvat myös suomalaiseen kansan- ja kertomusperinteeseen. Kummallisista asioista on kerrottu aina kulttuurille ominaisella tavalla. Näitä ovat olleet niin vainajien ilmestykset, ristinnäyt taivaalla, koputukset, räyhähähenget kuin enkeli-ilmestykset. Näitä on kutsuttu spontaaneiksi ilmiöiksi, joita ei ole yritetty itse aiheuttaa. Vasta moderni spiritualistinen liike eli moderni amerikkalainen spiritualismi määritteli ilmiönä yhteyttä henkimaailmaan, järjestäytyen kirkoiksi ja järjestöiksi sekä muotoilemalla oman spiritualistisen filosofiansa. Sen myötä kyse ei enää ollut vain koputtelevista hengistä, vaan yliluonnollisiin ilmiöihin liittyi tietynlainen tulkinta eli spiritualistinen filosofia.

Valistusmies ja kirjailija Jaakko Juteini (1781–1855) selitti yliluonnollisena pidettyjä ilmiötä luonnollisesti jo 1800-luvun alkupuolella. Hänen mukaansa kummitteluna tai yliluonnollisena pidetty ilmiö saisi luonnollisen selityksensä, kunhan sitä vaivauduttaisiin tutkimaan enemmän. Kummitteluilmiötä on pidetty tavallisesti kielteisenä ilmiönä. Vainajan ilmestyminen kuolinhetkellään on melko yleinen kokemus, mistä myös myöhemmät havainnot kertovat. Nyt poikkeavia kokemuksia tulkitaan ilman sen suurempaa mystiikkaa ja jopa pidetään normaaleina kokemuksina, joita ihmisillä yleisesti ottaen on. Näistä kokemuksista saatetaan kertoa, vaikkakin leimatuksi tuleminen voi pelottaa kertojia. (Ks. Ojanen 2016, 202, 212, 216, 234–235; Mielen rajoilla 2017.) Moderni spiritualismi siis käsitteellisti kummitteluilmiötä sekä otti haltuunsa aiemmin selittämättömät kummittelut ja vainajanäyt.

Suomalaisen spiritualismin historialliset juuret ovat Ruotsi-Suomessa, Yhdysvalloissa ja Yhdistyneessä kuningaskunnassa. Ruotsalainen mystikko ja omana aikanaan melko tunnettu luonnontieteilijä Emanuel Swedenborg (1688–1772) oli sitä mieltä, että yksi elämä johtaa toiseen. Swedenborgin näyissä taivaan salaisuudet aukesivat hänen silmiensä eteen: enkelit liitelivät toisilla tasoilla ja kehitykseltään eritasoiset henget asuttivat tuonpuoleista todellisuutta. Toinen todellisuus oli ainakin teoriassa havaittavissa näissä yliluonnollisissa näyissä ja poikkeavissa tajunnantiloissa. Swedenborgin teos *Taivas, sen ihmeet ja helvetti* ilmestyi Lontoossa latinaksi vuonna 1758. Se käännettiin kohta englanniksi ja tavoitti suuren lukijajoukon ollen nykyään Swedenborgin luetuin teos. Swedenborg kuvailee kirjoissaan näkyjään kuolemanjälkeisestä elämästä. Swedenborgilaiset eli Swedenborgin seuraajat kuitenkin uskovat, ettei mitään uutta ilmestystä enää tule, toisin kuin spiritualistit eli henkiyhteysuskovaiset, joiden mielestä ilmestys on jatkuvaa.

Kirjoissaan Swedenborg kirjoittaa enkeleistä, jotka ovat ihmisten henkiä. Taivaallinen onnellisuus ei perustu hänen mukaansa toimettomaan vaan aktiiviseen elämään. Enkelillinen elämä on hyvien tekojen tekemisessä lähimmäisenrakkauden nimissä. Jumala tahtoo hyviä tekoja; ei yksinomaan ylistämistä ja kiittämistä. Taivas ja helvetti ovat eri ihmisille erilaisia olotiloja sen mukaisesti, mitä he ovat maan päällä tehneet toisille. Toisin sanoen niissä on lukemattomia vaihteluita ja aste-eroja, eikä kenenkään taivas tai helvetti ole täysin samanlainen tai staattinen tila. Edelleen Swedenborgin mukaan ihmisiä ei voi pelastaa välittömästi armosta, koska silloin ei olisi helvettiä. Hän kirjoittaa seuraavasti: ”Sen tähden on vastoin Hänen Jumaluut-taan sanoa, että Hän voisi välittömästi pelastaa kaikki eikä pelasta.” Swedenborgin Jumala tahtoo kaikkien pelastusta, eikä kenenkään kadotusta. (Swedenborg 2016, 3, 5, 256–257, 354.) Luterilaisessa maassa Swedenborgin näkemykset olivat omana aikanaan melko radikaaleja.

Spiritualismin syntymäpäivänä pidetään päivämäärää 31.3.1848. Se sai alkunsa vaatimattomista olosuhteista 1840-luvun lopulla Hydesvillessä, Yhdysvalloissa. Pikkukylän eräässä talossa asui nelihenkinen Foxin perhe. Väitetyt kyseisessä talossa kummitteli erään kauppiaan henki, joka kommunikoi muun muassa koputuksin ja taputuksin perheen lasten kanssa. Vanhin tytär Leah oli jo muuttanut omilleen. Tämä järjesti sisaruksilleen ja lapsimeedioille Margareta ja Catherine Foxille meediatilaisuuksia. Lokakuussa 1837 syntynyt Margareta oli uuden uskonnon tai ilmiön käynnistyessä vasta 10-vuotias; maaliskuussa 1839 syntyneen Catherinein ollessa vasta 9-vuotias.¹ Nuoret tytöt alkoivat toimia ammattimeedioina. Istunnoissa saatettiin kuulla koputuksia. Myös transsipuheet olivat siihen aikaan yleisiä.

Spiritualistit omaksuivat monia swedenborgilaisia oppeja ja katsoivat spiritualismin suorastaan olevan jatkumoa swedenborgilaiselle mallille todellisuuden luonteesta sekä uskomukselle siitä, että oli olemassa kuolleiden ihmisten muodostama henkimaailma, jonka kanssa oli mahdollista kommunikoida. Yhä useammat alkoivat omasta mielestään aistia toista maailmaa. Swedenborgin varoitukset yhteydestä toiseen todellisuuteen kaikuivat kuuroille korville, mitä tulee spiritualismiin. Sen myötä kummitustapaukset eivät olleet enää vain satunnaisia ilmiöitä, koska spiritualistit väittivät, että meediat saattoivat kontrolloidusti olla yhteydessä henkiin eli kuolleisiin ihmisiin. Yleisesti ottaen spiritualismissa on uskottu, ettei henkiä saa tai edes voi manata ja että ne tulevat vain omasta tahdostaan. Spiritualismin mukaan meediat silti aistivat kuolleita ja välittävät heiltä viestejä eri keinoin, kuten koputuksin ja automaattikirjoituksella, jossa meedion käsi näyttää kirjoittavan ilman meedion omaa impulssia tai tahtoa. Automaattikirjoituksessa meedio itse pitelee kynää, joka vaikuttaa liikkuvan ei-tahdonalaisesti tuottaen kirjoitusta. (Holm 2016, 5, 54; Kardec 2012, 108.)

Moderni spiritualismi

Suomen spiritualistisissa yhdistyksissä, kuten Suomen Spiritualistisessa Seurassa, spiritualismi käsitetään opiksi henkisyudesta. Se on maailmanlaajuinen elämäntutkimus. Nykymuotoinen toiminta käynnistyi 1940-luvun Suomessa eli noin sata vuotta myöhemmin kansainvälisen spiritualistisen liikkeen syntyhetkestä. Suomessa ei ole spiritualistisia seurakuntia eikä kirkkoja, vaan alan toimintaa organisoivat itsenäiset yhdistykset, entiset Suomen Spiritualistisen Seuran paikallisyhdistykset. Maassamme toimivien alan yhdistysten, joista yhdeksän on suomenkielisiä ja yksi on ruotsinkielinen, spiritualistinen filosofia sisältää seitsemän periaa-

---

¹ Tämä oli täyttänyt yhdeksän vuotta vain neljä päivää aikaisemmin. Eri lähteissä sisarusten iät on arvioitu eri tavoin. Tiedot tässä katsauksessa ovat sisarusten hautakivestä (tarkistettu 2018).

tetta, joiden keskiössä on uskomus elämän jatkumisesta heti fyysisen kuoleman jälkeen, koska ihmisen uskotaan olevan henki, jonka kehitys on ikuista. Suomessa liike omaksui periaatteen sa englantilaisen The Spiritualists' National Unionin (SNU) muotoilemasta opista ilman kirkkolaitosta.

Spiritualismi levisi vain muutamassa vuodessa Eurooppaan, kuten Englantiin ja Ranskaan. Perustettiin kotipiirejä, joissa soveltuva perheenjäsen, tavallisesti perheen teini-ikäinen tytär tai perheenäiti, alkoi toimittaa meedion virkaa. Siten naiset saivat uskonnollisen toimijuuden ja aseman sekä auktoriteetin väitettyjen henkien avulla. Tosin auktoriteettiasema oli näennäinen, koska uskomuksellisesti henget olivat niitä, jotka puhuivat ja jopa opettivat uskonnonfilosofiaa. Asiainharrastus väheni seuraavan vuosisadan vaihteessa, kun transsi- ja lava-meedioita alkoi enenevässä määrin jäädä kiinni huijauksista. Maailmansodat herättivät spiritualismin uudestaan henkiin Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa, koska ihmiset halusivat päästä uudestaan rakkaidensa yhteyteen.

1900-luvun alussa julkaistiin jonkin verran englanninkielistä spiritualistista kirjallisuutta, kuten brittifysiikko Sir Oliver Lodge (1851–1940) kirja *Raymond eli haastelua haudan takaa* (1916, suomennettu 1922), joka kertoi hänen sodassa kuolleesta pojastaan ja spiritualismin harrastuksestaan. Alan kirjallisuus lisäsi spiritualistisen liikkeen saatavuutta ja suosiota. 1900-luvun alussa spiritualismi ei ollut vain suremisen kulttuuria tietyille kansanryhmälle, vaan se oli myös eräänlainen kattokäsite kaikelle yliluonnolliselle. (Hazelgrove 2000, 13, 15–16; Holm 2016, 43, 47–48.) Spiritistisissä istunnoissa meedio välittää viestejä kuolleilta elävillä eli henkiolennoilta ihmisille. Viestien väitetään sisältävän tietoja, jotka koskevat kuolleen henkilön elämää ja sen yksityiskohtia Samoin ne kuvailevat oletetun viestintuojan eleitä ja ulkonäköä. Spiritistisiä istuntoja on dokumentoitu jo mainitussa teoksessa *Raymond eli haastelua haudan takaa*.

Suomessa oli niinkin varhain kuin vuosina 1909–1913 pienimuotoista spiritististä toimintaa Suomen Spiritistisen Seuran piirissä. Seura sai alkunsa Jalo Kiven toimittamasta Spiritistilehdestä ja muodosti ensimmäisen spiritistisen liikehdinnän Suomessa. Spiritisti oli spiritualistinen aikakauslehti, joka tarkasteli spiritismiä ja sitä lähellä olevia psyykkisiä kysymyksiä. Se sisälsi muun muassa päätoimittajan kirjoituksia ja käänösartikkeleita. Kiven perheen taloudelliset vaikeudet ja maailmansota keskeyttivät tämän työn. Juuso Järvenpään tulkinnassa Kivellä oli huomattava merkitys suomalaisen spiritualismin ensimmäisessä järjestäytymisessä. (Holm 2016, 18–19, 89. Ks. Järvenpää 2016.)

Varsinaisesti vasta kirjailija ja kääntäjä Helmi Krohn (1871–1967) toi spiritualistisen toimintaidean Suomeen Englannista 1920-luvulla ja alkoi kääntää alan vieraskielistä kirjallisuutta suomeksi yhdessä Gerda Rytin kanssa. Samalla synnytettiin alan sanasto. Krohn perusti spiritualistisen seuran Helsingissä vuonna 1946. Suomen Spiritualistinen Seura ry rekisteröitiin vuonna 1948. Paikallisosastoja perustettiin Helsingistä Rovaniemelle 1970-luvulta eteenpäin. Krohn alkoi työskennellä spiritualismin parissa vasta vanhemmalla iällä. Vuoden 1937 Glasgow'n kansainvälisessä spiritualistikongressissa ystävykset Helmi Krohn ja Gerda Ryti, Risto Rytin vaimo, saivat omien sanojensa mukaan sanomia kuolleilta, jotka olivat olleet maan päällä heille rakkaita.

Krohn kertoo Turun Sanomissa, että kyseiset sanomat tulivat meedion ja hänen henkisen opastajansa, *guidensa*, välityksellä. Meediat olivat monesti transsissa; horrostilassa. Suomen kielelläkin kuulemma saatiin sanomia. Henkiä myös aineellistui aivan Helmi Krohnin omien

silmien edessä. Ensimmäinen suomennos spiritualismin alalta oli kaksiosainen kirja *Yhteydessä henkimaailman kanssa* (1937), joka oli spiritualistiksi kääntyneen roomalaiskatolisen papin Johannes Greberin kirjoittama. (Turun Sanomat 1937.) Greber oli eronnut papin virastaan katolisessa kirkossa spiritististen kokeilujensa seurauksena.

Ennen kuin Krohn otti käyttöön spiritualismin käsitteen, käytettiin henki-ilmiöistä Suomessa nimitystä spiritismi. Suomalaiset tutustuivat spiritualismiin viimeistään vuonna 1853, mikä käy ilmi Anitra Komulaisen pro gradusta *Koputtajahenkien kolkotukset* (2010). Sitä pidettiin puhtaasti sähköteknisenä ilmiönä – mikä teoria sittemmin hylättiin – ilman henkien vaikutusta. Se tunnettiin myös pöytätanssina, jossa pöydät pyörivät ja liikkuvat ja tanssivat ja joskus jopa puhuivat eli antoivat älykkäitä sanomia koputuksin niitä kevyesti kosketettaessa. Komulaisen mukaan spiritistit eivät kuitenkaan olleet vielä siinä vaiheessa järjestäytyneet Suomessa.

Lehdistö käsitteli silloin tällöin spiritistisinä pidettyjä ilmiöitä. Pöytätanssi ei ollut Suomessa pelkkä marginaali-ilmiö, mistä kertoi se, että lehdistössä sitä oli kerran verrattu laajaan kole-raepidemiaan. Pöytiä tanssittiin niin maaseudulla kuin kaupungeissa. Brittifyysikko ja -kemisti Michael Faradayn (1791–1867) kokeet osoittivat sekä psykomotoriikan että psykologian vaikutuksen spiritismipelissä, mistä uutisoitiin eurooppalaisessa lehdistössä. Psykologiset selitysmallit saivat jalansijaa, koska niiden katsottiin selittävän parhaiten spiritualismin parissa havaittuja ilmiöitä.

Spiritualismi oli paitsi filosofia ja uskonto, myös aikansa tieteelliseksi aiottu tai mielletty selitysyritys. Sen katsottiin todistavan, toisin sanoen demonstroivan, ihmissielun kuolemattomuutta, vaikkakin meedioiden välityksellä. Meediat toimivat välittäjinä elävien ja kuolleiden välillä. Spiritualistien mielestä meediat todistivat henkimaailman olemassaolosta yksityiskohdaisiin tietoihin vainajasta. Kyseessä olivat asiat, joista medioilla ei pitänyt tai voinut olla mitään tietoa. Tiedot eivät välttämättä olleet telepaattisesti – ajatusten siirtymisten kautta – selitettävissä. Osa tiedemiehistä tutki telepatiaa, kuten runousoppinut F. W. H. Myers (1843–1901), joka julkaisi aiheesta teoksen *Ihmisen itselöllisyys ja sen eloonjääminen ruumiin kuoleman jälkeen* (1927) ja oli myös perustamassa Psykyllisen tutkimuksen seura (Society for Psychical Research) vuonna 1882.

Koska spiritualismi sisältää uskonnollisia oppeja Jumalasta ja sieluista sekä joissakin maissa, kuten Yhdysvalloissa ja Englannissa, papiston, seremoniat ja jumalanpalvelukset, niin voidaan todeta, että spiritualismi on uskonto. Se on sitä myös aate- ja uskontohistoriallisesti tarkasteltuna. Sen omassa itseymmärryksessä se on usein paitsi uskontoa, myös tiedettä tai itsessään kuolemattomuutta todistava ilmiö. (Holm 2016, 11, 28, 47, 19, 61, 66, 75–76. Ks. Henkinen kehitys 2018.)

Spiritualismin luonne

Kimmo Ketolan toimittamassa käsikirjassa *Uskonnot Suomessa* (2008) ja Christopher Partridgein toimittamassa *Uusien uskontojen käsikirjassa* (2006) spiritualismia ei suoranaisesti lueta esoterian alaan, eikä se sen määritelmiin kaikilta osin sovi. Toki itse esoterian määritelmällä on osuutta asiaan, mutta spiritualismi ei ole luonteeltaan tai lähtökohtaisesti salailevaa,

eikä se liity salailevaan perinteen välittymisen tapaan. Aatehistoriallisesti tarkasteltuna kyseessä on modernilla ajalla syntynyt uskonto; oman aikansa uusi uskonto.²

Käsitys spiritualismista tieteenä liittyy kiinteästi SNU:in spiritualismiin. Yleensäkin käsitys sen demonstroivasta, empiirisestä tai todistavasta luonteesta on yleinen spiritualistien keskuudessa. Spiritualistit eivät miellä uskontoaan vain uskonnoksi vaan tavallisesti myös joksikin muuksi, kuten tieteen tai demonstraatioksi sielun kuolemanjälkeisestä elämästä. Sitä harjoitetaan uskonnolliselta eli tunnustukselliselta perustalta, mutta sen ajatellaan olevan muutakin kuin filosofia; sen todella uskotaan kertovan jotakin todellisuuden luonteesta.

Spiritualismilla katsotaan olevan oma epistemologinen asemansa ja perustansa demonstraatioidensa kautta. Spiritualistien mukaan kyseessä ei siten ole samassa mielessä uskonto kuin esimerkiksi kristinusko, jossa ei haeta näkyviä todisteita ja jossa oikea, tietyn sisältöinen usko on ratkaisevassa asemassa. Toisaalta osa spiritualisteista alleviivaa spiritualismia uskontona, jotta heidän uskonsa tai uskontonsa olisi virallista ja yhteiskunnallisessa mielessä hyväksyttyä.³ Näin on etenkin maissa, joissa spiritualismille on haettu ja myönnetty uskonnon asema, koska sen kannattajia ja seuraajia on joko vainottu tai heidän toimintansa on kielletty historiassa. Esimerkiksi poliisit ovat saattaneet ratsata spiritistisiä istuntoja, kuten tapaus Helen Duncan osoittaa. Duncan (k. 1956) oli skottimeedio, joka joutui vankeuteen mediumismista noituuden perusteella. (Holm 2016, 93, 150; Henkinen kehitys 2018.)

Angloamerikkalainen eli englantilais- ja amerikkalaisperäinen spiritualismi oli kansanomaista ja kokeilevaa spiritualismia, kun taas ranskalaisen pedagogin Allan Kardecin (1804–1869) kokoama latinalainen spiritualismi eli spiritismi (ransk. *spiritisme*, suom. henkioppi) oli tieteelliseksi tarkoitettu selitysyritys spiritualistisina pidetyille ilmiöille. Samalla se oli eräs spiritualismin aate- ja uskontohistoriallinen vaihe. Spiritistit ovat huomauttaneet minulle, että Kardecin kokoamaa oppia ei saisi kutsua kardecismiksi, koska sen uskotaan tulleen hengiltä; ei Kardecilta itseltään, koska tämä ei ensinnäkään ollut meedio. Spiritistien mielestä Kardec toimi spiritistisen opin kokoajana ja järjestelijänä eikä keksinyt sitä. Modernit spiritualistit muotoilivat omat spiritualistiset filosofiansa mutta eivät määritelleet kaikkialla sovellettavissa olevaa ja täysin yhtenäistä spiritualistista filosofiaa, uskontoa ja jopa tiedettä, kuten Allan Kardec teki jo teoksessaan *Henkien Kirja* (1857). Alan pioneerit olivat yksityishenkilöitä, jotka edistivät itse asiaa henkilökohtaisesta kiinnostuksesta tai olettamastaan medion ominaisuudesta johtuen ja joskus myös ottivat kantaa sen filosofisiin perusteisiin, kuten jälleensyntymiseen. Kyseessä oli kansanliike, joka sai moninaisia muotoja ja jota edustivat myös oman aikansa julkismediot, kuten 1800-luvun brittimeedit Daniel Dunglas Home (k. 1886) ja Emma Hardinge Britten (k. 1899). Britten ei hyväksynyt jälleensyntymisoppia, koska henget eivät sitä opettaneet Amerikassa ja Englannissa toisin kuin Ranskassa, Kardecin koulukunnassa. Spiritualismin oli Emma Hardingen mielestä perustuttava yleisille tosiasioille ja keskeisille opinkohdille, joista kaikki henget kommunikoivat samaa, kaikkialla maailmassa. (Holm 2016, abstrakti, 42, 45, 47, 71–72.)

² Tässä yhteydessä ei ole mahdollisuutta sen enempää käsitellä spiritualismin suhdetta esoteriaan, uushenkisyyteen tai teosofiaan (ks. kuitenkin luku ”Spiritualismi ja teosofia”). Näitä seikkoja olen selvittänyt jonkin verran väitöskirjassani (Holm 2016).

³ Myös empiirisyykeskustelun paikka on toisaalla kuin tässä katsauksessa. Olen parhaillaan työstämässä englanninkielistä artikkelia tästä aiheesta: spiritualismin oletetusta evidenssistä ja siitä, mitä sen on historiassa katsottu olevan.

Suomalainen sivistyneistö ja spiritualismi

Spiritismi tai spiritualismi, joksi ilmiötä alettiin kutsua Suomessa viimeistään 1930-luvulta Helmi Krohnin aloitteesta – koska hänestä spiritismi viittasi spiritismipeliin – tuli uudestaan muotiin vain muutamaksi vuodeksi Kuopiossa 1880-luvulla. Tämä tapahtui Minna Canthin (1844–1897) koti- ja liiketalo Kanttilan spiritisti-iltamissa. Canthin kuoltua spiritismin harrastus mitä ilmeisimmin jäi. Spiritismi nosti päätään jälleen 1890-luvulla, kun meedio Madame d’Esperance vieraili Helsingissä marras- ja joulukuussa 1893, jolloin hän antoi joitakin spiritistisiä näytäntöjä. Suomen lehdistö, kuten *Nya Pressen* ja *Suomen Kuvalehti*, julkaisi kiihkeitä kynäilyjä ja sanailuja spiritistisistä istunnoista, sekä puolesta että vastaan. Aikakauden näytökset edustivat fysikaalista mediumismia, jossa henget joidenkin mielestä materialisoituivat; tulivat kuin aineeksi. Esimerkiksi kirjailija Kasimir Leino sai niistä aiheen kirjoittaa seuraavan vuoden Suomen Kuvalehteen kriittisiä artikkeleita okkultismiin ja spiritismiin sekä meedio toimintaan liittyen. (Holm 2016, 19, 82–83; Gullman 1991, 46.)

Minna Canth kirjoitti keväällä 1893 tyttärelleen Ellille seuraavaa: ”Spiritismi muuten on tullut nyt hyvin muotiin Kuopiossa.” Saman vuoden kesäkuussa Ellille lähetetyssä kirjeessä hän selostaa, kuinka Gallen-Kallela ja Halonen sekä Arvid ja Kasper Järnefelt rouvineen, pitivät taas sceancen eli spiritistisen istunnon. Gallen-Kallelalle ennustettiin eräässä istunnossa, että tulevaisuus olisi hänen, mikä sanoma ilmeisesti tulkittiin ennakoimaan hänen tulevaa ammatillista menestystään. Toisen sanoman mukaan Halosen työ saisi tunnustusta. Istujat uskoivat, että sanomien ilmoittajana oli Halosen kuollut veli. Samassa istunnossa Lauri Kivekkään henki kertoi K. A. Tavaststjernan kuolevan lähiaikoina. Kuopiossa asuessaan Jean Sibelius tapasi ystäviään, kuten Juhani Ahon ja K. A. Tavaststjernan. Sitä kautta hänkin tutustui spiritismiin ja osallistui Kanttilan spiritismi-iltamiin. Sibelius on kertonut, että keskustelunaiheiden loputtua aamuyön tunteina alkoi illan emäntä järjestää spiritististä ohjelmaa. Hän oli mukana todistamassa kokeiluja mutta totesi niistä seuraavaa: ”Muut ottivat siihen osaa [...] mutta minä olin kerta kaikkiaan Tuomas enkä kyennyt sitä kokonaan salaamaan. Huomasin, että epäilyni ei ensinkään miellyttänyt Minna Canthia.” (Holm 2016, 82–83; Minna Canthin kirjeet 1973, 626, 629–630.) Spiritistiset kokeilut eivät vakuuttaneet Sibliusta.

Myös taidemaalari Akseli Gallen-Kallela (1865–1931) oli kiinnostunut spiritismistä. Kuvanveistäjä Emil Wikström (1864–1942) on kertonut, että he keskustelivat usein metafysisistä kysymyksistä Gallen-Kallelan kanssa. Eräs spiritistinen istunto ajoittui vuoteen 1894. Keskiyöllä he halusivat keskustella henkien kanssa. Miehet laativat emanulektorin, kirjainkojeen, jollaista he olivat kerran nähneet Gallen-Kallelan äidin käyttävän. He ruuduttivat paperin ja antoivat olettamansa hengen määrätä sen avulla aakkosten paikat ruuduissa. Kokeeksi he manasivat Lauri Kivekkään hengen, jolta he kysyivät, mitä mieltä tämä oli vaimonsa Ida Aalbergin uudestaan avioitumisesta, mihin saatiin seuraava vastaus: ”Aatelismiehen sai!” Kun he tiedustelivat olettamaltaan hengeltä teosofiasta, heitä kehoitettiin menemään Mahatma Peitumban luokse Itä-Intiaan. Gallen-Kallela ja Wikström halusivat saada selvempiä ilmauksia hengen läsnäolosta ja käskivät sitä seuraavin sanoin: ”Emme vielä usko, koputa ikkunaan, repäise seinäpaperia, anna jokin merkki!” Ensin ääntäkään ei kuulunut. Äkkiä lasi lensi alas pöydältä. (A. Gallen-Kallelan muisto 1932, 72–74; Holm 2016, 82–83.)⁴

⁴ Spiritismiin on perinteisesti kuulunut pientä dramatiikkaa spiritismipelin myötä. Ari-Pekka Rouvari on tehnyt aiheesta folkloristiikan alan opinnäytetyön *Spiritismipeli* (1996).

Suomessa modernin spiritualismin varhaisvaikuttajia oli kenraaliluutnantti Carl Robert Sederholm (1818–1903), joka kirjoitti ja käänsi myöhemmällä iällään monia uskonnonfilosofisia teoksia, kuten *Andens eller det rena förnuftets religion* (1883) ja *Den moderna spiritualismen* (1889). Hän osallistui useisiin spiritistisiin istuntoihin 1800-luvun lopulla. Yksityiskodeissa hän vastaanotti viestejä henki Ismaelilta ja oli julkisesti seuraamassa Mme d’Esperancen meedioistuntoa. Hänen elämäntyötään tutkinut uskontotieteen professori René Gothóni on todennut teoksessaan *Carl Robert Sederholms liv, verk och intellektuella individuation* (1996), että Sederholm oli tutkimuksissaan aikaansa edellä. Sederholm oletti spiritualismin olevan tieteellistä ja jopa kokeellinen tiede. Asiaa tutkittuaan hän päätyi siihen, että se oli paitsi henkikommunikaatiota, myös materialismille vastakkainen todellisuuskäsitys. Myöhemmin hän erotti toisistaan tieteellisen ja epätieteellisen spiritualismin, joista jälkimmäistä hän omasta mielestään oli kohdannut Mme d’Esperancen meedioistunnossa. (Gothóni 1996, 28, 70-72, 79-80.)

Sederholm oli osallistunut jo ennen meedio d’Esperancen spiritististä istuntoa yksityisistuntoihin eli seansseihin. Vuonna 1891 hän oli olettanut saavansa henkiviestejä Ismaelilta, jota eräät sisarukset, vielä lapset, olivat välittäneet meedion ominaisuudessa. Sederholm raportoi eräästä d’Esperancen istunnosta ruotsiksi *Nya Pressen* -lehdessä. Hänen mielestään meedio oli ollut transsissa mutta ei onnistunut vakuuttamaan häntä siitä, että tämä olisi ollut yhteydessä henkimaailman kanssa. Sederholm ei siis uskonut edesmenneen Erica-tyttärensä vierailleen luonaan: materialisaation oli toimittanut meedio itse johtuen aineellistuneen hengen erilaisesta fyysisestä olomuodosta kuin hänen tyttärellään. (*Nya Pressen* 17.12.1893.)

Spiritualismi ja teosofia

Sekä spiritualismissa että teosofiassa ihmissielun uskotaan elävän kuoltuaan. Teosofia on filosofia jumalviisaudesta ja sen saavuttamisesta, jota Teosofinen Seura edustaa. Sivistyneistön kiinnostus spiritualismiin oli melko laajaa Suomessa toissavuosisadan vaihteessa. Teosofi Pekka Ervast (1875–1934) mukaili teosofian perustajan H. P. Blavatskyn (1831–1891) käsityksiä. Blavatskyn mielestä spiritistiset teoriat ja siis koko spiritismi oli kyseenalaistettava, koska ei suinkaan kaikissa tapauksissa ollut kyse spiritistisistä ilmiöistä vaan psyykkisistä vaikutuksista. Teosofien mielestä tuntemattomien tietojen alkuperä saattoi olla ihmisessä itsessään, kuten ihmismielessä tai luonnossa. Teosofit uskovat, ettei kaikissa tapauksissa ole kyse vainajien ilmestymisistä. Adepti eli teosofiseen tietoon vihitty henkilö hallitsee henkisiä voimia, siinä missä meedio vain välittää niitä. Blavatsky oli sitä mieltä, että pelkästään meedion oma tahto saattoi aiheuttaa spiritistiset ilmiöt. Hän kritisoi kirjoituksissaan aikansa henkistä materialismia sekä tiedekäsitystä ja ymmärsi ottaa huomioon sielulliset tekijät.

Periaatteellisena kiilana oli käsitys kuolemanjälkeisestä elämästä siinä suhteessa, miten sielu jatkoi olemassaoloaan tai oliko se yhteydessä henkenä läheisiinsä. Ervast tiedosti tämän spiritualismin ja teosofian välisen eroavaisuuden sielun kuolemanjälkeisen kohtalon selitysperspektiivissä. Hän tallensi spiritualismin historiaa kirjoihinsa – kuten teokseen *Mitä on kuolema?* (1925) – 1900-luvun alussa jo ennen Krohnin aikaa. Hän kuvaili aikalaisnäkökulmasta vaihtoehtoista uskonnollisuutta ja uskoi itsekin osaan spiritistisistä ilmiöistä, koska hänellä oli niistä kertomansa mukaan myös henkilökohtaista kokemusta. Ensimmäiset suomalaiset spiritistit olivat usein myös teosofeja, mikä johtui ilmeisesti siitä, että sekä spiritismissä että teosofiassa sielullishenkisiä ilmiöitä yritettiin ylipäänsä selittää. Molemmat olivat aikansa tieteellisiksi aiottuja selitysyrityksiä yliluonnolliselle tai tuntemattomille sielunvoimille. Erottavana tekijänä olivat käsitykset henkisestä kehityksestä ja sielun kuolemanjälkeisestä olotilasta ja kom-

munikoitavuudesta sekä myös meedion tehtävästä. Ervast uskoi ihmisen olevan sieluna olemassa kuoleman jälkeen, koska meediotoimintaan liittyvät ilmiöt ylipäänsä viittasivat siihen. Mutta hänen mielestään Blavatsky oli onnistunut sovittamaan tieteen ja uskonnon välisen ristiriidan teosofian, uuden tieteen, ehdoilla. (Ervast 2006, 32–33, 44–45, 114–115.)

Suomalaisen spiritualismin keskeiset toimintamuodot

Keskeiset toimintamuodot suomalaisessa spiritualismissa ovat meedio- ja henkiparannustoiminta. Helmi Krohn katsoi henkiparantamisen alkulähteen olevan vähintään 2000 vuoden takaisissa tapahtumissa. Hän tavoittaa kirjassaan *Mitä on Spiritualismi?* (1978) muutaman vuosikymmenen takaa miehen, hänen mukaansa; ”... sen henkiparantajan, joka oli suurin kaikista ja joka jätti henkiparantamisen perinnöksi oppilailleen ja kaikille niille, jotka myöhemmin halusivat seurata hänen esimerkkiään ja tärkeintä tehtäväänsä. [...] Te muistatte hänen sanansa opetuslapsille: Saarnatkaa evankeliumia ja parantakaa sairaita.” Tässä kohtaa Krohn viittaa siis Jeesukseen ja hänen maanpäälliseen parantamistyöhönsä. Spiritualistit katsovat parantamisen olevan tärkeä työsarka spiritualistisessa liikkeessä, siinä missä heistä evankeliumi on todistus sekä parantumisista että sielun kuolemanjälkeisestä elämästä. (Holm 2016, 135, 188.)

Suomessa henkiparannusta (engl. *Spiritual Healing*) toteutetaan henkiparantaja Harry Edwardsin (1893–1976) oppien mukaisesti. Tästä kauppiasta ja kirjanpainajasta tuli yksi 1900-luvun tunnetuimpia henkiparantajia, joka johti suuria yleisöparannustilaisuuksia, jopa tuhansille ihmisille, esimerkiksi Royal Albert Hallissa, Lontoossa. Suomen Spiritualistisen Seuran puheenjohtaja sekä kauppakirjeenvaihtaja Maire Kiira (1922–2009) teki henkiparannusta tunnetuksi Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle. Hän kiersi luennoimassa spiritualismista oppilaitoksissa ja yhdistyksissä ja siirsi omien kokemustensa innoittamana Harry Edwardsin parannusperinteen Englannista Suomeen. Kiiran kaudella käynnistyivät vuotuiset kesäseminaarit Suomessa sekä Arthur Findlay Collegen opintoviikot Stanstedissa. Myös suomalaisten spiritualistien oma jäsenlehti *Spiritualisti* perustettiin Kiiran kaudella. Jäsenlehden nimi muutettiin kohta *Henkinen kehitys* -lehdeksi, minkä nimisenä se ilmestyy yhä nykyään. Alan yhdistyksissä henkiparannustilaisuudet ovat tavallisesti maksuttomia. (Edwards 1974, 117–118; Holm 2016, 31, 188–190, 200; Henkinen kehitys 2018.)

Edwards ja Krohn olivat jo tehneet yhteistyötä kirjeitse, mutta henkiparannusta ei ilmeisesti siihen aikaan annettu Suomessa. He tapasivat vuonna 1948 Lontoossa eräässä tilaisuudessa, johon Edwards oli kutsunut joitakin spiritualistisen kongressin jäseniä seuraamaan henkiparannusta käytännössä. Krohn oli kertomansa mukaan ollut todistamassa, kuinka kuuro potilas oli alkanut kuulla ja kuinka halvaantunut potilas oli palannut aivan omin avuin istumapaikalleen suuressa salissa, jossa hänet oli kannateltu lavalle. Krohn käänsi englanniksi suomalaisten kirjoittamia kirjeitä toimitettaviksi Harry Edwardsin nimeä kantavaan parannuskeskukseen Shereen. Tämän vastattua kirjeeseen hän käänsi sen suomeksi ja toimitti vastauksen kirjeen kirjoittajalle. Krohn kuvailee, kuinka eräs suomalainen parani pian kirjoitettuaan Edwardsille vaikeasta astmastaan, jota professori Becker oli tuloksetta hoitanut perinteisin lääketieteellisin keinoin. Edwardsin potilaaksi päästyään suomalaispotilas ei enää saanut astma-kohtauksia. (Hjelt 1996; Henkinen kehitys 2/1996.) Parantumiskertomukset pyrkivät vahvistamaan spiritualismin asemaa ja olivat tuttuja myös kristinuskon piiristä.

Edwardsin oppien mukaisesti toteutettava henkiparannus on keskeinen osa Suomen spiritualististen yhdistysten toimintaa myös nyky-Suomessa. Henkiparannustilaisuudet ovat yleensä

avoimia ja maksuttomia tilaisuuksia, joita alan yhdistykset järjestävät säännöllisesti omilla paikkakunnillaan. Edwardsin mukaan henkiparannuksen lähteenä oli Jumala. Jumalallista voimaa oli mahdollista pyytää ja välittää parannettavalle henkiparantajan eli parannusmeedion kautta. Henkiparantamisesta hän kirjoitti useissa kirjoissaan, kuten Suomen Spiritualistisen Seuran käännöksessä *Henkiparantaminen eli Healing* (1974). (Hanski 2008; Henkinen kehitys 2/2008.) Henkiparannusta annetaan myös maksusta yksityisesti ja sitä saatetaan kutsua esimerkiksi energiahoidoksi.

Henkiparannus ja meedio toiminta ovat vastanneet suureen hätään sekä tiedontarpeeseen maailmasotien aikana ja heti niiden jälkeen. Parantamista on tehty henkisistä tarpeista, kuten rauhoittamalla psyykeä. Spiritualismin piirissä sillä on katsottu olevan myös fysiologista vaikutusta. Meedio toiminta on ollut osa surutyötä ja auttanut selviytymään henkisesti haastavista olosuhteista.⁵

Salatut voimat kiinnostivat suomalaisyleisöä 1960- ja 1970-luvuilla. Esimerkiksi Otavalta ilmestyi kirja selvänäkijä Kassisesta, *Aino Kassinen kertoo* (1972). Näyttelijä Uno Montonen (s. 1891) sivuaa puolestaan spiritualismia kirjassaan *Henkimaailman rajamailla* (1969). Hän kertoo kokemuksistaan ilmiöistä, joita tavallinen kielenkäyttö kutsuisi yliluonnollisiksi. Montosen kirja sisältää myös kuvauksen Helmi Krohnista. Vuoden 1948 alussa Uno Montosen vaimo kehotti häntä menemään Helmi Krohnin luennolle, jossa tehtäisiin selvänäköisyyskokeita. Montonen kuvailee, kuinka huoneistossa oli tungosta. Jossakin kohtaa Krohn tiedusteli, oliko yleisössä ketään Uno-nimistä henkilöä. Tulijana oli Yrjö-niminen henkilö, joka nyt tervehti Uno Montosta meedion ominaisuudessa toimivan Helmi Krohnin kautta. Tämä katsoi tunnistavansa tulijan Yrjö Tuomiseksi, joka oli kuollut vuonna 1946. Koska nimi oli osunut oikein, olivat monet osallistujat tiedustelleet tilaisuuden tauolla, tunsiko hän Helmi Krohnin entuudestaan. (Montonen 1969, 49–50.) Meedioita myös epäiltiin. Haluttiin tietää, mistä he tietonsa saivat. Montosen kuvaus on arvokas, koska tietääkseni Krohnin meedioistunnoista on vähäisestikin mainintoja.

Spiritualistinen filosofia

Spiritualistinen filosofia kiteytyy sekä Suomessa että Englannissa meedio Emma Hardinge Brittenin vuonna 1871 oletetusta henkimaailmasta kanavoimiin spiritualistisiin periaatteisiin. Spiritualismin seitsemän pykälää ovat nykymuodossaan seuraavanlaiset: 1. Jumala on isämme, valo, voima ja rakkaus. 2. Kaikki ihmiset ovat sisariamme ja veljiämme. 3. Sielu jatkaa elämäänsä fyysisen kehon kuoleman jälkeen. 4. Yhteys henkimaailman kanssa on mahdollista. 5. Jokainen on henkilökohtaisesti vastuussa teoistaan. 6. Mitä kylvämme tässä maailmassa, saamme niittää seuraavassa. 7. Jokaisen sielun kehityksen tie on ikuinen. (Henkinen kehitys 2018.) Periaatteissa on jonkin verran tulkinnanvaraa, koska käsitteitä ei ole selitetty perinpohjaisesti tai tyhjentävästi, vaan tietty ajattelun vapaus säilyy.

Moderni spiritualistinen liike tai spiritualismi on elänyt ajassa ja muotoutunut spiritualistiseksi opeiksi ja käytännöiksi eri maissa. Yhteisenä nimittäjänä niille on usko ja yhteydenpito hy-

---

⁵ Olen omakohtaisesti kuullut sukuni tarinoissa, kuinka todellinen huoli toisessa maailmansodassa kadonneista on ollut. Esimerkiksi isoäitini Helli os. Häkli etsi sodassa kadonnutta veljeään meediokontaktien kautta. Sotapolku-sivuston mukaan maanviljelijä Aarre Häkli (1921–1944) katosi Kaukilankylässä. Menehtymisluokaksi on merkitty ”kadonnut, julistettu virallisesti kuolleeksi”. Lähtö Karjalasta oli 23.6.1944. Sama päivämäärä on merkitty Aarre Häklin kuolinpäiväksi. Tämä oli se sodan todellisuus tai seuraus, jossa monet suomalaiset elivät 1940-luvulla ja vielä 1950-luvulle tultaessa.

vään henkimaailmaan tähän tehtävään soveltuvien ihmisten eli meedioiden kautta. Jos mietitään nykytilannetta, niin uushenkisyyden nousu on aiheuttanut sen, että myös spiritualismin kaltainen toiminta kiinnostaa. Siinä uskomuksellisesti kanavoidaan kuolleita ja mahdollisesti myös enkeleitä sekä ohjataan ihmisiä omissa elämänvalinnoissaan. Siinä lohdutetaan surevia ja pyritään todistamaan kuolemanjälkeisestä elämästä. Ennustaminen ei siihen sellaisenaan kuulu.

Jälleensyntyminen oli kulmakivi Allan Kardecin kokoamassa henkiopissa. Jälleensyntymisoppi ei sellaisenaan kuulu angloamerikkalaiseen spiritualismiin. Kyseinen oppi onkin selkeä opillinen eroavaisuus angloamerikkalaisen ja latinalaisen spiritualismin välillä, joista jälkimmäistä Kardecin kokoama henkioppi edustaa. Toinen erottava tekijä on spiritualistisen toiminnan, kuten mediotoiminnan, ehdottoman maksuttomuuden vaatimus spiritismissä eli henkiopissa. Käytännössä osa angloamerikkalaisista spiritualisteista uskoo jälleensyntymiseen ja Suomessa jopa selvä enemmistö. Jälleensyntymistä ei käsitellä tässä katsauksessa sen enempää, koska se ei kuulu spiritualismin niin sanottuun viralliseen opetukseen eikä sen perusperiaatteisiin.

Spiritualistinen filosofia mahdollistaa monia tulkintoja myös Suomessa. Englannissa käytäntö on osoittanut, että yksittäinen spiritualisti ei voi periaatteellisella eikä käytännön tasolla kuulua anglikaaniseen kirkkoon. Tämä on myös ison spiritualistisen organisaation SNU:in puheenjohtajan ja papin David Brutonin mielipide, joka perustuu siihen, että kristinuskon ja spiritualismin uskonnon keskeiset opit ovat keskenään ristiriitaiset. Spiritualismissa ei uskota ikuiseen kadotukseen tai sovitusteologiaan. (Bruton 21.4.2015.) Suomessa spiritualismia, kuten henkiparannusta ja medioiden viestinvälitystä, harjoitetaan aatteellisissa yhdistyksissä, vaikka käytännössä kyse onkin uskonnon harjoittamiseen vertautuvasta toiminnasta.

Spiritualismin parissa on ollut monia kokeilijoita Suomessa, aina Minna Canthista Akseli Gallen-Kallelaan ja Uno Montosesta moniin tuntemattomaksi jääneisiin kokeilijoihin. Spiritualismi on ylikuuluttamiseen viittaavien ilmiöidensä kautta herättänyt ajoittain suurtakin mielenkiintoa ihmismielissä. Jo sanana spiritismi tai spiritualismi herättää melko ristiriitaisia mielikuvia ja tuntemuksia, synnyttäen miellelyhtymiä esimerkiksi nuorten suosimaan ja monesti psykologisessa mielessä haitallisena pidettyyn spiritismipeliin. Alun perin spiritualismi vastasi kuitenkin tarpeeseen uskoa johonkin enempään kuin lyhyeen maanpäälliseen vaellukseen. Näin oli 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alussa ennen modernia lääketiedettä, jolloin lapsikuolleisuus oli yleistä, ja elinajanodote oli matala verrattuna nykyaikaan.

Tunnustuksellinen spiritualismi ei ole niinkään kokeilu- kuin filosofiapohjaista. Siihen ei kuulu spiritismin pelaaminen tai muut populaarikulttuurissa esiintyneet ilmiöt. Spiritualismi oli liikkeenä ja uskontona olemassa jo yli toistasataa vuotta ennen New Age -liikettä tai uushenkisyyttä. Spiritualistinen liike ehti toimia useita vuosikymmeniä ennen teosofista liikettä ollen siten ensimmäisiä vaihtoehtoisia uskontoja lännessä. Aluksi moni spiritualisti katsoi, ettei spiritualistien pitäisi järjestäytyä tai tunnustaa spiritualismin uskontoa, koska oppi itsessään perustui kokeiluihin ja vapaaseen tahtoon. Myöhemmin järjestäytymistarve perustui virallisen uskonnon aseman saavuttamiseen ja hyväksytyksi tulemisen tarpeeseen uskonnollisena liikkeenä ja osana muuta yhteiskuntaa.

Spiritualismin on uskottu antavan vastauksia elämän jatkuvuuskysymyksiin. Se on ollut myös tieteelliseksi aiottu tai mielletty selitysyritys todellisuuden luonteesta. Käytäntö on osoittanut, ettei spiritualismilla voida tieteellisesti todistaa kuolemattomuutta, vaikka sen henkihypotee-

si on lohduttanut läheisensä menettäneitä ja saanut jotkut tieteilijät tutkimaan sitä ja jopa liputtamaan sen puolesta. Muun muassa Sir Oliver Lodge ja melkoisen terävä-älyisen Sherlock Holmesin luoja ja skottikirjailija Sir Arthur Conan Doyle (1859–1930) päätyivät pitämään spiritualismia sielun kuolemattomuutta todistavana seikkana. Spiritualistisen liikkeen uusi nousu selittyi ensimmäisellä maailmansodalla, jossa molemmat olivat myös menettäneet jälkikasvuaan. Selvyyttä kadonneiden ja kuolleiden omaisten kohtaloista yritettiin saada spiritualismin keinoin, jotta saataisiin kuulla lohduttava sanoma siitä, että vaikka minua ei enää ole, niin minä elän. (Holm 2016, 47, 55, 61, 65, 67, 234.)

Lopuksi

Uskontotieteilijä Terhi Utriainen kertoo kirjassaan *Enkeleitä työpöydällä: Arjen ja lumon etnografiasa* (2017) uushenkisyyden, etenkin enkelihenkisyyden, harjoittamisen todellisuudesta Suomessa. Aivan tavalliset ihmiset harjoittavat tätä uutta henkisyyden muotoa. Näin on useimmiten myös spiritualismin kohdalla. Kyseessä ovat tavalliset ihmiset ja asianharrastajat, joille juuri spiritualismi on mielekäs malli todellisuuden luonteesta ja paras selitys heidän havainnoilleen ja kokemuksilleen. Se on lumoavaa ja arkista uskonnollisuutta. Se ei selitä kaikkia ylikuonnollisina pidettyjä kokemuksia, vaan keskittyy nimenomaan kuolemanjälkeisen elämän todistamiseen. Se, että meediolla vaikuttaa olevan yksityiskohtaista tietoa vainajasta ja hänen elämänsä aikaisista tapahtumista, on joillekin todiste siitä, että tietoisuus säilyy kuolemassa ja on kommunikoitavissa yksilöllisenä ja elävänä sieluna.

Spiritualismi on sen omassa itseymmärryksessä uskonto, filosofia ja tiede. Tällöin se ei sijoitu tieteen paradigmaan. Uskonnotutkijan tehtävänä ei ole tehdä tieteellistä johtopäätöstä tutkimuskohteena olevan uskonnon – kuten spiritualismin – totuusarvosta. Sen sijaan uskontotieteellisen tutkimuksen avulla on mahdollista tehdä ymmärrettäväksi spiritualismin sisäistä logiikkaa.

Lähteet ja kirjallisuus

A. Gallen-Kallelan muisto

1932 Toim. O. Okkonen, Alpo Sailo & A. O. Väisänen. Helsinki: Werner Söderström.

Bruton, David

21.4.2015 SNU President and Minister David Bruton. Sähköpostiviesti kirjoittajalle.

C. S.: Fru d'Esperance's andeuppenbarelser. Nya Pressen no 343B. 17.12.1893. Ruotsinkielinen sanomalehti. Helsinki: Nya Pressen

Edwards, Harry

1974 *Henkiparantaminen eli healing*. Alkuteoksesta *The Power of Spiritual Healing* suomentanut Tuulikki Ritama. Helsinki: Suomen Spiritualistinen Seura.

Ervast, Pekka

2006 *H. P. Blavatsky ja hänen teosofiansa*. Helsinki: Ruusu-Ristin Kirjallisuusseura ry ja Kristosofinen Kirjallisuusseura ry.

Ervast, Pekka

2006 *Mitä on kuolema?* Helsinki: Kristosofinen Kirjallisuusseura ry.

Gothóni, René

1996 *Carl Robert Sederholms liv, verk och intellektuella individuation.* Helsinki: Yliopistopaino.

Greber, Johannes

1937 *Yhteydessä henkimaailman kanssa I-II: sen lait ja tarkoitus. Katolisen papin kokemuksia.* Tekijän luvalla suomentanut Helmi Krohn. Helsinki: Suomen Spiritualistinen Seura.

Gullman, Erik

1991 *Teosofia ja Suomen uusromantiikka.* Helsinki: Gummerus.

Hanski, Terttu

2008 Harry Edwards – Aikansa suurin parantaja. *Henkinen kehitys* 2/2008: 16–18.

Hazelgrove, Jenny

2000 *Spiritualism and British Society Between the Wars.* Manchester University Press.

Henkinen kehitys

2018 Suomen spiritualististen yhdistysten verkkosivusto. <https://www.henkinenkehitys.fi>

Hjelt, Marjut

1996 Ajatuksia parantamisesta. Helmi Krohnin esitelmästä lyhentänyt MH. *Henkinen kehitys* 2/1996: 5–8.

Holm, Tea

2016 *Spiritualismin muotoutuminen Suomessa: Aatehistoriallinen tutkimus.* Uskontotieteen väitöskirja. Helsinki: Unigrafia.

Honkasalo, Marja-Liisa & Koski, Kaarina

2017 *Mielen rajoilla.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Järvenpää, Juuso

2016 *Jaakko Jalmary Jalo-Kivi: spiritualismin esitaistelijan asema 1900-luvun alun Suomessa.* Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Historian pro gradu –tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kardec, Allan

2010 *Henkien Kirja. Spiritistisen opin pääperiaatteet sielun kuolemattomuudesta, henkien luonteesta ja niiden suhteista ihmisten kanssa, moraalista laeista, nykyisestä elämästä, tulevasta elämästä ja ihmiskunnan päämäärästä.* International Spiritist Council.

Kardec, Allan

2012 *Meedioiden kirja eli opas meedioille sekä evokaation tekijöille. Sisältäen henkien erityisopetuksen kaiken tyyppisistä henkien ilmaisuista ja niiden teoriasta, tavoista kommunikoida näkymättömän maailman kanssa, meediokyvyn kehittämistä, vaikeuksista ja kompastuskivistä, joita spiritismin menettelytavoissa voidaan kohdata.* International Spiritist Council.

Leino, Kasimir

1894 Okkultismi ja eräs spiritismin apostoli. *Suomen Kuvalehti* N:o 1 1894: 12–14. Toimittajat O. Relander, Kasimir Leino. Helsinki: Weilin & Göös.

Leino, Kasimir

1894 Okkultismi ja eräs spiritismin apostoli. II. (Jatkoa). *Suomen Kuvalehti* N:o 3 1894: 43–47. Toimittajat O. Relander, Kasimir Leino. Helsinki: Suomen Kuvalehti.

Kassinen, Aino & Kaarina Laine

1972 *Aino Kassinen kertoo*. Helsinki: Otava.

Ketola, Kimmo

2008 (toim.) *Uskonnot Suomessa*. Käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Komulainen, Anitra

2010 *Koputtajahenkien kolkutukset. Suomalainen spiritismi 1853–1869*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Krohn, Helmi

1978 *Mitä on Spiritualismi?* Helsinki: Suomen Spiritualistinen Seura.

Minna Canthin kirjeet

1973 Toim. Helle Kannila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Montonen, Uuno

1969 *Henkimaailman rajamailla*. Helsinki: Weilin+Göös.

Nya Pressen

17.12.1893. C. S., Fru d'Esperance's andeuppenbarelses. No 343B.

Ojanen, Eero

2016 *Suuri suomalainen kummituskirja*. Helsinki: Minerva.

Partridge, Christopher

2006 (toim.) *Uusien uskontojen käsikirja*. Helsinki: Kirjapaja.

Rouvari, Ari-Pekka

1996 *Spiritismipeli*. Helsinki: Folkloristiikan laitos.

Sederholm, Carl Robert

1883 *Andens eller det rena förnuftets religion och dess föregående utvecklings skeden hos de förnämsta kulturfolk*. Helsingfors: Beijer.

Sederholm, Carl Robert

1889 *Den moderna spiritualismen: dess filosofi och etik*. Helsingfors: Beijer.

Sotapolku

2018 Rekisterin pitäjä on Sotapolku yhdistys ry. Aarre Toivo Lennart Häkli 06.06.1921 Kaukola – 23.06.1944. Alikersantti. Kadonnut, julistettu virallisesti kuolleeksi. Haudattu paikkaan Kokemäki. <https://www.sotapolku.fi>

Swedenborg, Emanuel

2016 *Taivas, sen ihmeet ja helvetti*. Helsinki: Nova Hierosolyma ry.

Turun Sanomat

1937 Kristilliselle pohjalle rakentuvan spiritualismin harrastus ja tutkimus voimakkaasti kasvamassa. Haastateltu Helmi Krohnia. No 10847.

Utriainen, Terhi

2017 *Enkeleitä työpöydällä: Arjen ja lumon etnografiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Valokuva Margareta ja Catherine Foxin hautakivestä. Margareta Fox Kanen kohdalle on merkitty 7.10.1837–8.3.1893. Vastaavasti Catherine Fox Jenckenin kohdalle samaan hautakiveen on merkitty 27.3.1839–2.7.1892. Kuva otettu 2018.